

עמית גלייכר

שיטת הרמב"ם בעניין תלמוד תורה

פתיחה

במאמר זה ננסה לבחון את שיטת הרמב"ם לגבי חובת האב ללמד את בנו תורה מתוך הבנת היחס בין חובה זו לחובת לימוד תורה, ולאחר מכן ננסה לעמוד על אופי הוראת התורה שהאב מחויב בה.

היחס בין החובה ללמוד לחובה ללמד

מצינו ברמב"ם בריש הלכות תלמוד תורה:

הלכה א – נשים ועבדים¹ פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו...²

הרמב"ם בוחר לפתוח את הלכות תלמוד תורה בפטור נשים ועבדים³ ממנו, ובחובת האב ללמד את בנו. בהמשך הפרק מצינו הלכה שנראית כמתאימה יותר לפתוח בה את הלכות תלמוד תורה:

הלכה ח – כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין אעשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין בין בחר בין שהיה זקן גדול שתשש כחו אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה.⁴

בהלכה ח' הרמב"ם דן בחיוב ללמוד תורה ובכך שהמינימום ההכרחי לקיום המצווה הוא זמן בבוקר וזמן בערב. מדוע אם כן הרמב"ם לא פותח את הלכות תלמוד תורה בציווי ללמוד, ולאחר מכן, כסעיף של הלימוד, מביא הרמב"ם גם את החובה ללמד?

שורש הדבר נעוץ בספר המצוות לרמב"ם, בביאורו למצוות תלמוד תורה:

והמצוה הי"א היא שצונו ללמד חכמת התורה וללומדה⁵ וזה הוא שנקרא תלמוד תורה והוא אמרו ושננתם לבניך. ולשון ספרי לבניך אלו תלמידיך וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים. ושם נאמר ושננתם שיהו מחודדין בתוך פיך כשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד. וכבר נכפל הצווי הזה פעמים רבות, ולמדתם ועשיתם, למען ילמדון (פ' וילך). וכבר התפזר הזרז על מצוה זו ולשוק בה תמיד במקומות הרבה מן התלמוד. ונשים אין חייבות

¹ דפוס ונציה, קושטא, רומי וורשא גרסו בנוסף גם את המילה "קטנים", אולם, דפוס מפעל משנה תורה, פרנקל, וקאפח לא גרסו זאת.

² רמב"ם תלמוד תורה א.

³ עיין הערה 1.

⁴ שם

⁵ כן הגרסה בר"י קפאח, וביד פשוטה (מבוא להלכות תלמוד תורה) צידד בגרסה זו, ע"ש.

בה מאמרו בה (פ' והא"ש) ולמדתם אותם את בניכם ואמרו בניכם ולא בנותיכם כמו שהתבאר בגמר קדושין (כט ב, ל א):⁶

ברמב"ם, מצוות תלמוד תורה חלוקה לשני ציוויים נבדלים, אשר להם מקור משותף: "ושנתם", החובה ללמד תורה והחובה ללמוד תורה. מכיוון ששני הציוויים הללו כלולים במצוות תלמוד תורה, בפתיחה להלכות תלמוד תורה כותב הרמב"ם:

הלכות תלמוד תורה. יש בכללן, שתי מצות עשה. וזהו פרטן: (א) ללמוד תורה. (ב) לכבד מלמדיה ויודעיה. וביאור שתי מצות אלו בפרקים אלו.⁷

קצת נוכל לענות על השאלה ששאלנו. פרק א' מהלכות תלמוד תורה נחלק לשניים, על פי הסדר של חלקי המצווה בספר המצוות. בהלכות א' – ז' הרמב"ם דן בחובה ללמד תורה, ובהלכות ח' – י"ג הרמב"ם דן בחובה ללמוד תורה.

יתר על כן, נדמה שמגמה זו של הפרדה בין החובה ללמד והחובה ללמוד ממשיכה בפרקים הבאים. פרק ב' הוא הרחבה של החובה ללמד תורה, לכן הוא עוסק בתקנת יהושע בן גמלא. פרק ג' לעומת זאת עוסק בדרכי קניין התורה, שהן סעיף של החובה ללמוד תורה.

ניתן לסכם ולומר שברמב"ם ישנם שני חיובים במצוות תלמוד תורה, החובה ללמד והחובה ללמוד. מחד, אלו הם חיובים שונים המובחנים זה מזה⁸, ומאידך הם נכללים ביחד במצוות תלמוד תורה. יש להוסיף שיסוד המצווה הוא ריבוי התורה בעם ישראל לאורך הדורות. דהיינו, חיוב מצד התורה שיכול להתקיים גם ע"י לימוד וגם ע"י הוראה⁹

גדר לימוד תורה לבנים

הסוגיה המרכזית העוסקת בחובתו של האב ללמד את בנו תורה מפיעה בקידושין כט, ב:

ללמדו תורה. מנלן? דכתיב: ולמדתם אתם את בניכם.

והיכא דלא אגמריה אבוא – מיחייב איהו למיגמר נפשיה, דכתיב: ולמדתם.

איהי מנלן דלא מיחייבא? דכתיב: ולימדתם ולמדתם, כל שמצווה ללמוד – מצווה ללמד, וכל שאינו מצווה ללמוד – אינו מצווה ללמד...

⁶ ספר המצוות לרמב"ם עשה יא

⁷ רמב"ם, הקדמה להלכות תלמוד תורה.

⁸ כהוכחה לכך ניתן לראות שגם הטור והשו"ע פסקו את שני החיובים השונים בשני סימנים נפרדים (רמה – רמו).

⁹ על דרך הורט ניתן לומר שבגלל הזיקה המובנית בין החובה ללמד תורה לחובה ללמוד, משמשות המילים "תלמוד" ו"לימוד" כביטוי של שתי הפעולות גם יחד. וזו אינה פעולה בינארית בה התורה מלמד והתלמיד לומד, אלא תלמוד הדדי, בעזרתו שני הצדדים מפרים זה את זה, לומדים ומלמדים בו בזמן.

הגמרא מביאה מקור לשלוש הלכות: 1. חובת האב ללמד תורה לבנו. 2. חובת הבן ללמד את עצמו אם אביו לא לימדו. 3. פטור אישה מללמד את בנה.

כעת נפנה לפסקי הרמב"ם:

הלכה ב – כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך, ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו, שנאמר ושננתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידיך שהתלמידים קרויין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים, אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן בנו, להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חברו.

הלכה ג – וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו, ואינו חייב ללמד בן חברו אלא בחנם, מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם, וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד.¹⁰

מפסק הרמב"ם בהלכה ב' משמע שאין הבדל מהותי בין החובה ללמד את הבנים לבין החובה ללמד את התלמידים, אלא רק הבדל בקדימות. אולם מהלכה ג' מפורש שיש הבדל כזה, שהרי האב חייב לשכור מלמד לבנו, ואינו חייב לשכור מלמד לבן חברו. בהמשך הרמב"ם כותב שהחיוב לשכור מלמד לבנו הוא רק למטרת לימוד תורה שבכתב:

וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה¹¹

המקור להלכה זו הוא הגמרא בקידושין¹² שלא פוסקת כזבולון בן דן, שלימדו אבי אביו מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות, מכיוון שהחובה המוטלת על האב מוגבלת ללימוד מקרא בלבד. כך גם מסביר המאירי את הגמרא שם:

אין האב חייב בלמוד תורת הבן אלא תורה שבכתב עד שידע ענין המצות ויקיים אותם כראוי ומכל מקום הוא חייב בעצמו להוסיף וללמוד כפי רוחב לבו וישוב דעתו:¹³

המאירי מדבר על חובת האב ללמד את בנו את ענין המצוות, ואת ההלכה הבסיסית הנובעת מהתורה שבכתב.

בשביל להבין את הרמב"ם, נראה את הרמב"ן בהשגות על ספר המצוות:

המצוה השני' שנמנעו שלא נשכח מעמד הר סיני ולא נסיר אותו מדעתנו אבל יהיו עינינו ולבנו שם כל הימים והוא אמרו יתעלה (ואתחנן ד ט – י) השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר

¹⁰ רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק א.

¹¹ שם הלכה ז'.

¹² ל, א

¹³ בית הבחירה (מאירי) קידושין ל, א

ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני י"י אלהיך בחורב וגו'... כי לימוד אמונת התורה הוא הלימוד בתורה¹⁴

לדעת הרמב"ן, ישנה זיקה הדוקה בין לימוד התורה, לבין האמונה בתורה.

בעזרת יסוד זה נראה להציע, שהרמב"ם סבר שישנם שני חיובים המוטלים על האב לגבי הלימוד של בנו, ושניהם נכללים תחת החובה ללמד:

החיוב הראשון הוא החובה ללמד את בנו כמה שיותר תורה. חיוב זה חל גם כלפי בן חברו, ואינו דורש שכירת מלמד. בחיוב זה, אין הבדל מהותי בין בנו של אדם לתלמידו, אלא רק הבדל בקדימות. זוהי חובת הבן המוטלת על האב.

מעבר לכך קיים חיוב שני ברמב"ם, הדומה לחיוב שעליו דיבר המאירי. חיוב זה שייך דווקא בבנו הביולוגי. גדר חיוב זה הוא חינוך שמטרתו לדאוג להמשך השתלשלות המסורה מדור לדור, הן מצד קיום המצוות, והן מצד האמונה בקב"ה. חיוב זה דורש גם השקעה כספית של האב, אך מוגבל רק לתורה שבכתב¹⁵. המקור של הרמב"ם לחיוב זה הוא הפסוק: "ולמדתם אתם ושמרתם לעשותם"¹⁶. בנוסף, פוסק הרמב"ם שאם הרב לא קיים את החובה הזו ולא לימד את בנו, על הבן ישנו חיוב ללמד את עצמו¹⁷.

ניתן למצוא ראייה לקיומו של חיוב האב ברמב"ם, על ידי דיוק בלשונו. נבחן את הסוגיה בסוכה:

תנו רבנן: קטן היודע לנענע – חייב בלולב, להתעטף – חייב בציצית, לשמור תפילין – אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר – אביו לומדו תורה וקריאת שמע.¹⁸

הגמרא מחלקת בין מצוות לולב וציצית שבהן הבן חייב לבין מצוות תפילין ותלמוד תורה שאביו הוא האחראי לקיום המצווה. הרמב"ם בהלכותיו פוסק שבשלושת המצוות הראשונות החיוב הוא "כדי לחנכו". לדוגמה, לגבי חיוב הקטן בלולב כותב הרמב"ם:

כל חייב בשופר ובסוכה חייב בנטילת הלולב, וכל הפטור משופר וסוכה פטור מלולב, קטן היודע לנענע חייב בלולב מדברי סופרים כדי לחנכו במצות.¹⁹ אולם, בחיוב תלמוד תורה אין שום איזכור לחיוב דרבנן החל על הקטן, או חיוב לחנכו:

¹⁴ השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, שכחת הלאוין.

¹⁵ הב"ח בסימן רמה סעיף ה מדייק מדברי הרמב"ם שיש חובה ללמד גם נביאים וכתובים ולא רק את חמשת חומשי התורה. ניתן להבין ששני החיובים מתחלקים בחובת הלימוד: חמשת חומשי התורה מבטאים את קיום המצוות והנביאים והכתובים את האמונה בקב"ה ורצונו.

¹⁶ עיין בברכת שמואל שם, ובגר"א ביו"ד סימן רמ"ה סק"ז שיישבו את הרמב"ם בדרך אחרת, שהחיוב השני הוא דווקא לשלם שכר.

¹⁷ הרמב"ם גם כותב "כשכיר", ולא "כשיגדל" (כמו במילה א, ב), משמע שהוא עוסק בחובה על הקטן, שהיא סעיף של חובת האב, הנוצרת כשהאב לא קיים את חובתו.

¹⁸ סוכה מב, א

¹⁹ רמב"ם שופר וסוכה ולולב ז, יט

מאימתי אביו חייב ללמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה ושמע ישראל...²⁰ מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם²¹

הרמב"ם פוסק שיש חיוב על הקטן, אך חיוב זה חל רק אם אביו לא לימדו. החידוש בדברי הרמב"ם הוא שהחיוב אינו מצד חינוך או מדברי סופרים כמו שראינו בשאר ההלכות. על כרחנו צריכים להסביר שחיוב הלימוד שחל על הבן בשנים אלה הוא מכח מצוות האב להעביר את מסורת התורה. הסיבה שהרמב"ם לא כותב שהחיוב הוא "כדי לחנכו", נובעת גם היא מאותו יסוד: כוונת הרמב"ם באומרו "כדי לחנכו במצוות" היא להרגילו בקיום מצוות. לפי הבנתנו ברמב"ם, מטרת החובה של האב ללמד את בנו תורה היא לא בשביל להרגיל את הבן בלימוד תורה שיתחייב בו בעתיד, אלא הוא בעל מטרה עצמאית: לקשר את הבן לנותן התורה והעברת הידע ההלכתי לבן. אם כן, הסיבה "כדי לחנכו" אינה שייכת בהלכה זו.

אם כנים דברינו, נוכל כעת להציע פיתרון לשאלה נוספת. הרמב"ם בהלכה ג' פוסק את העיקרון שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה, מדוע? נדמה שהסיבה לכך היא פסיקת הרמב"ם שהחובה על הבן ללמד את עצמו חלה "כשיכיר" ולא כשיגדל. כפי שהסברנו, בגלל שמטרת הלימוד כוללת ידיעת הלכה, הלימוד צריך להגיע לפני ההגעה לגיל המצוות. בנוסף, כל סיבת הלימוד היא לגרום למעשה, כי הרי מטרתו לחנך את הבן להיות יהודי ירא שמיים ושומר מצוות.²²

אולי ניתן לצעוד צעד נוסף, ולהציע שזו הסיבה שבגינה פתח הרמב"ם את עיסוקו בחובת האב ללמד את בנו תורה דווקא בפטור של נשים ועבדים מתלמוד תורה²³: כשם שהנחלה עוברת לבן, כי הבן מוגדר כממשיכו של האב, כך אם מטרת הלימוד היא לגרום לחינוכו של הילד ולהמשך מסורת ישראל מדור לדור. ממילא, המגדיר של הלימוד היא העובדה שרק הבן מחויב בו, ולא הבת והעבד, למרות היותם חלק אינטגרלי מביתו של האדם.

סיכום

במאמר זה ניסינו לטעון שחובת האב ללמד את בנו תורה נכללת אמנם בתוך המצוות תלמוד תורה, אך נבדלת מהחיוב על הלימוד העצמי של האדם. בתוך חובת האדם ללמד לבנו תורה ישנם שני חיובים לדעת הרמב"ם, החיוב האחד הוא להקנות כמה שיותר ידיעות תורניות לבן. חיוב זה הוא חלק ממצוות תלמוד תורה של הבן אך מוטל על האב, חל גם כלפי ילדי חברו ולא דורש מהאדם משאבים ממוניים. החיוב השני הוא חיוב ללמד לבנו את ההלכות ואת צורת החיים היהודיים כפי שאלו עולים מתוך התורה שבכתב. חובה זו מוטלת על האב דווקא, כלפי בנו הביולוגי, היא חלק ממצוות חינוך, והיא טומנת בחובה גם חיובים ממוניים.

²⁰ רמב"ם תלמוד תורה א, ו.

²¹ רמב"ם תלמוד תורה א, ג.

²² ואולי זו הסיבה שהרמב"ם מתחיל בחובה ללמד ורק אחר כך עובר לחובה ללמוד, הן בספר המצוות והן במשנה תורה.
²³ (פטור שלכאורה שייך לחציו השני של הפרק, בו הרמב"ם עוסק בחובה האינדיבידואלית על כל אדם ללמוד תורה (וכפי שאכן הרמב"ם דן בהלכה י"ג במשמעות לימוד התורה של אישה).